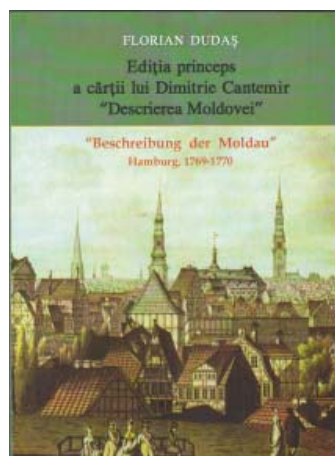

O PRECIZARE PRINCIPIALĂ LA EDIȚIILE GERMANE ALE „DESCRIERII...” DE DIMITRIE CANTEMIR

Acad. *Andrei EȘANU*

Deși problema receptării moștenirii științifice și cărturărești a lui Dimitrie Cantemir în cultura europeană se află de mai multă vreme în atenția cercetătorilor, înregistrându-se destule realizări în această privință, mai rămân totuși în afara atenției anumite aspecte ale subiectului enunțat. Nu mai puțin adevărat este faptul că în împrejurări cunoscute marea majoritate a scrierilor celebrului nostru înaintaș s-au pomenit în arhive, biblioteci și colecții din străinătate. În aceste condiții, întoarcerea acasă, adică în mediul cultural românesc, a scrierilor cantemiriene, continuă până astăzi prin ediții în original sau traduceri, care luată laolaltă, precum vedem, treptat întregesc opera de mare învățat a lui Dimitrie Cantemir.

Se știe că încă din timpul vieții sale, marea majoritate a scrierilor lui Dimitrie Cantemir a trezit un evident interes din partea oamenilor de știință și cultură la Iași, Constantinopol, Moscova, Sankt Petersburg, Berlin, Paris ș.a. Cu toate acestea, puține dintre ele au văzut lumina tiparului în cei 50 de ani neîmpliniți câți i-au fost dați să trăiască cărturarului. Deși în mediul curții lui Petru cel Mare sau în cel al Societății Brandenburgice din Berlin s-a observat un vădit interes față de creația cărturărească cantemiriană, nu s-au reușit prea multe în ceea ce privește editarea ei. La fel s-a întâmplat și cu celebrul tratat *Descriptio Moldaviae*, definitivat prin 1716, pe care, precum arăta lumenatul domn moldovean în *Istoria Creșterilor și a Descrășterilor Curții Othmanice*, încheiată în 1717, „... nădăjduim să vadă în curând lumina tiparului”¹, dar care din motive necunoscute nu s-a reușit. Investigațiile efectuate în ultima vreme au arătat că această lucrare era cunoscută, citită, cerută de mai mulți

Florian Dudaș. *Ediția princeps a cărții lui Dimitrie Cantemir „Descrierea Moldovei” / „Beschreibung der Moldau”, Hamburg, 1769-1770. Studiu bibliologic și Ediție anastatică*, Oradea, Ed. Lumina, 2013, 230 p.

oameni de știință germani, atât dintre cei aflați în serviciul țarului în Rusia, cât și cei din Germania, între care Heinrich von Huyssen (1668-1739), Johann Gotthilf Vockerodt (1693-1756), Gotflieb Siegfried Bayer (1694-1738), Gerhard Friedrich Müller (1705-1783) ș.a.

Cunoscând valoarea scrierilor tatălui său, Antioh Cantemir, în scurtă vreme după ce a ajuns să-și îndeplinească misiunea diplomatică în Anglia (1732) în calitate de reprezentant al Curții imperiale ruse, a solicitat de la prietenii lui din Rusia, în custodia cărora rămăseseră manuscrisele lui Dimitrie Cantemir, să i se trimită *Istoria Imperiului Otoman și Descrierea Moldovei* pe care intenționează să le publice². Dacă prin efortul său *Istoria Otomană* a văzut lumina tiparului în limba engleză (Londra, 1734-1735) și cea franceză (Paris, 1743), apoi din *Descriptio...* nu a reușit decât imprimarea suplimentului la această lucrare, cum ar fi harta „Tabula Geographica Moldaviae” (Amsterdam, 1737). Astfel, pe parcurs de peste o jumătate de secol, *Descrierea ...* a continuat să zace în manuscris, fiind cunoscută de un cerc limitat de oameni de cultură. Într-un fel sau altul, ștafeta în efortul de a publica acest tratat cantemirian a preluat-o cunoscutul istoric și geograf german, ajuns și în rangul de membru titular al Academiei Imperiale de Științe a Rusiei – G.F. Müller, care, de

¹ Cantemir Demetrius Princeps Moldaviae, *Istoria creșterilor și a descrășterilor Curții Othman[n]ice/ Historia Incrementorum atque Decrementorum Aulae Othomanicae. De la primul început al neamului, adusă până la vremurile noastre în trei cărți*. Volumul I și volumul II. Prefața traducerii în românește de acad. Virgil Cândea. Traducere românească și indice de Dan Slușanschi. Ediția a II-a revăzută, București, Paideia, 2012, p. 284, 291.

² Eșanu A., Eșanu V. *Antioh Cantemir – propagator al operei tatălui său*, în *Dinastia Cantemireștilor. Secolele XVII-XVIII*. Coord. și red. șt. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, Ed. Știința, 2008, p. 559-567. Vezi și varianta precizată al aceluiași studiu în Eșanu A., Eșanu V. *Contribuția lui Antioh Cantemir la editarea și receptarea operei lui Dimitrie Cantemir în cultura europeană*; în Eșanu A., Eșanu V. *Moștenirea culturală a Cantemireștilor*. Studii, Chișinău, Pontos, p. 192-203.

altfel, și-a legat destinul de cea de-a doua sa patrie (Rusia) și care a păstrat legături cu descendenții lui Dimitrie Cantemir, prin care a reușit să-și facă sau să-și procure o copie a acestei celebre scrieri. Acesta din urmă, văzând că are posibilități cu totul limitate de a o imprima în Rusia, apelează la serviciile mai multor oameni de știință din Occident și, mai ales, din lumea germană, cu care întreținea o vie corespondență, trezindu-le interesul pentru scrierile lui Dimitrie Cantemir și pentru *Descriptio...* în special. Aceste relații aveau loc prin anii '50-'60 ai sec. al XVIII-lea³, când în cele din urmă, G.F. Müller convine cu Anton Friedrich Büsching (1724-1793), cunoscut geograf și teolog german, care inițiasse pe atunci la Hamburg editarea unui interesant almanah de specialitate „Magazin für die neue Historie und Geographie” să-i expedieze spre publicare lucrarea lui D. Cantemir *Descriptio Moldaviae*. Făcând cunoștință cu această lucrare, A.F. Büsching a găsit că ea se potrivește de minune cu problematica anuarului său, încât deja în volumele III (Hamburg, 1769, p. 537-574) și IV (Hamburg, 1770, p.1-120) *Descriptio ...* a văzut lumina tiparului în traducere din latină în limba germană cu titlul „Beschreibung der Moldau von Demetrio Kantemir, ehemaligem Fürsten derselben”. Vom menționa doar în treacăt că, precum am încercat să demonstrăm în altă parte, codicele expedit de G.F. Müller lui A.F. Büsching este unul și același cu cel păstrat în Biblioteca „A.M. Gorki” din Odessa⁴. Deși, după cum s-a constatat, tirajul periodicului era destul de mic și prețul – din contră – destul de mare, ediția în cauză a jucat un rol deosebit în difuzarea și receptarea *Descrierii...* nu numai în lumea germană, dar și în întreaga Europă. Cu toate că publicația a fost în scurtă vreme observată, recenzată sau prezentată în paginile unor reviste sau inclusă în diverse bibliografii, totuși nu a avut parte până mai ieri de un studiu aprofundat însoțit de o reproducere anastatică, cum a făcut-o cu succes de curând cunoscutul cercetător al cărții vechi românești Florian Dudaș, autor al

³ Ploșteanu Gr. *Receptarea operei și a personalității lui Dimitrie Cantemir în Europa*. Studii și articole, Târgu-Mureș, 2007, p. 87-141. Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Studiu Introductiv*, în vol. *Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Studiu Introductiv, notă asupra ediției și note de Valentina și Andrei Eșanu. Traducere din limba latină și indici de Dan Slușanschi. București, Institutul Cultural Român, 2007, p. 93-100.

⁴ Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Descrierea Moldovei de Dimitrie Cantemir în cultura europeană*. Studiu monografic și anexă facsimilată a manuscrisului în limba latină *Historicae Moldaviae. Partes Tres*. [Descrierea Moldovei] de Dimitrie Cantemir din Biblioteca regională „A.M.Gorki” din Odessa, Chișinău, Ed. Pontos, 2004, p. 78-79, p. 131-140.

unor asemenea studii monografice fundamentale, precum: *Cartea lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983; *Vechi cărți românești călătore*, București, 1987; *Însemnări pe bătrâne cărți de cult*, București, 1992; *Cărturari și artiști din Muntenia și Moldova peregrini în Crișana*, Oradea, 2002; *Vechile manuscrise românești din Țara Bihorului (sec. XVI-XIX)*, vol. I-II, Oradea, 2008, *Contribuții bibliologice privind opera principelui cărturar Dimitrie Cantemir*, Oradea, 2012 ș.a.

Lucrarea sa recent apărută – **Ediția princeps a cărții lui Dimitrie Cantemir „Descrierea Moldovei” / „Beschreibung der Moldau”, Hamburg, 1769-1770. Studiu bibliologic și Ediție anastatică, Oradea, Ed. Lumina, 2013, 230 p.** – pare a fi o urmare directă a unei întâmplări fericite. Acum câțva timp, Florian Dudaș, un mare pasionat de carte veche tipărită, descoperă într-un magazin anticariat din or. Rosenheim (Germania) un volum care cuprindea între copertele sale cele două părți ale *Descrierii...* lui Cantemir în limba germană publicate în „Magazin für die neue Historie und Geographie”, exact cu aceeași paginație. După cum constată cercetătorul, pe lângă varianta din almanah, editorul german, dat fiind interesul sporit pentru această lucrare cantemiriană, se vede, a găsit de cuviință să o reproducă după cele două tomuri (III și IV) într-un volum aparte, tiraj despre care nu se știa până nu demult. Florian Dudaș reușește să identifice două asemenea exemplare: unul în „fondul documentar al Eutiner Landesbibliothek în orașul Eutin din Germania” și altul procurat de el într-un anticariat din or. Rosenheim⁵.

Descoperirea extrasului l-a determinat pe Florian Dudaș să revină la volumele III și IV ale periodicului lui A.F. Büsching și să efectueze investigații suplimentare, să-și coroboreze observările proprii cu cele ale altor cercetători, care într-un fel sau altul s-au oprit la acest interesant episod din istoria editării și receptării tratatelor cantemiriene, a *Descrierii...* în știința și cultura europeană, în cea românească în special. Cercetările sale s-au soldat cu elaborarea unui interesant studiu *Ediția princeps a cărții lui Dimitrie Cantemir „Descrierea Moldovei”*, la care a fost anexat textul integral intitulat *Beschreibung der Moldau*, după extrasul din tomurile III și IV ale „Magazin für die neue Historie und Geographie”. Astfel, a fost recuperată pentru știința românească încă o etapă

⁵ Dudaș Florian, *Ediția princeps a cărții lui Dimitrie Cantemir „Descrierea Moldovei” / Beschreibung der Moldau, Hamburg, 1769-1770. Studiu bibliologic și Ediție anastatică*, Oradea, Ed. Lumina, 2013, p. 22.

puțin cunoscută a difuzării și receptării scrierilor lui Cantemir în Europa. Or, încă în 1973, cu ocazia tricentenarului din ziua nașterii lui D. Cantemir la București a fost imprimată **KANTEMIR, Demetrie, *Beschreibung der Moldau. Faksimiledruck der Originalausgabe von 1771. Nachwort von Constantin Măciucă, Bukarest, 1973, 2 + 390 S.*** După ediția germană din 1771 apărută la Hamburg și Leipzig.

Studiul introductiv semnat de Florian Dudaș se remarcă prin profunzimea și diversitatea materialelor aduse întru clarificarea numeroaselor aspecte ce țin de pregătirea și realizarea primei ediții a *Descrierii Moldovei* în traducere germană. Acest fapt e demonstrat de imensul aparat științific, numeroasele referințe la surse și ediții din sec. XVIII-începutul sec. al XXI-lea plasate la paginile 44-54. Se fac trimiteri și la materiale necunoscute științei istorice românești, între care am remarcat cel publicat în *Nouvelle Bibliothèque germanique ou Histoire Litteraire*, Amsterdam, 1758, tom. 21 dedicat lui Johann Gotthilf Vockerodt. Acesta conține informații despre Dimitrie și Antioh Cantemir-fiul (p. 10-11) și cel din periodicul „Beobachtungen über verschiedene Gegenstände aus dem Reiche der Natur und Sitten”, Gotha, 1775, care a inclus și o biografie necunoscută a lui Dimitrie Cantemir (p. 16) ș.a.

Sprîjinindu-se pe diverse studii apărute în România și Republica Moldova, dar și pe literatura germană de ultimă oră de specialitate, cercetătorul ne prezintă o vastă panoramă culturală și științifică a Europei, cuprinsă masiv de ideile iluministe, în care au fost tipărite primele ediții ale *Descrierii Moldovei* în anii 1769-1770 și 1771. Se subliniază faptul că pe atunci Țara Moldovei, căreia îi era dedicată lucrarea lui D. Cantemir, era teatru de război între două mari puteri imperiale – Rusia Țaristă și Imperiul Otoman. Că lumea savantă germană îi cunoștea pe Cantemirești după opere fundamentale editate la Hamburg, fiind vorba de **[KANTEMIR Demetrie], *Geschichte des Osmanischen Reichs nach seinem Anwachs und Abnehmen, beschrieben von Demetrie Kantemir, ehemaligem Fürsten in Moldau. Nebst den Bildern der türkischen Kaiser, die ursprünglich von den Genalden in dem Serai durch des Sultans Hofmaler sind abgenommen worden. Aus dem Englischen übersetzt, Hamburg, bey Christian Herold, 1745, 64+853 S. + 21 f. portr., +1 f. h. (p. 771) și [KANTEMIR Antioh], *Heinrich Eberhards, Freyherrn von Spilcker versuchte freye Uebersetzung der Satyren des Prinzen Kantemir, nebst noch****

einigen andern poetischen Uebersetzungen und eigenen Gedichten, auch einer Abhandlung von dem Ursprunge, Nutzen und Fortgange der Satyren, und der Lebensbeschreibung des Prinzen Kantemir. Herausgegeben und mit einer Vorrede begleitet von C. Mylius, Berlin, bey A. Haude und I. C. Spener, 1752, 8+LII+352 S.

Pe întreg parcursul lucrării, autorul aduce bogate informații despre numeroase personalități, cercetători, traducători, editori, gravori care au activat în lumea germană, în Rusia și alte țări, care într-un fel sau altul au avut tangență la promovarea operelor lui Dimitrie Cantemir în Occident, informații care varsă lumină asupra multor aspecte ce țin de traducerea în limba germană și pregătirea pentru tipar a primei ediții a operei cantemiriene intitulată *Beschreibung der Moldau*.

Studiul se deschide print-un compartiment intitulat *Manuscrisul cărții*, în care cercetătorul trece în revistă manuscrisele latine ale *Descrierii ...*, cunoscute până în prezent, și încearcă să determine care din codicele cunoscute a stat la baza edițiilor germane din anii 1769-1770 și 1771. Merită atenție ipoteza conform căreia cel mai vechi manuscris latin al *Descrierii ...*, datat cu 1716, ar fi fost copiat de Johann Gotthilf Vockerodt, secretar al ambasadei Prusiei la Sankt Petersburg din 1717 până în 1733 și care în scurtă vreme a devenit apropiat familiei Cantemir participând la instruirea tânărului Antioh Cantemir.

Un spațiu important este acordat de autor studiului comparat dintre prima ediție din 1769-1770 și a doua ediție din 1771 în limba germană venind cu numeroase și interesante observații și constatări (p. 32-34). Sunt comparate, de asemenea, edițiile germane cu textul, după autor „manuscrisul” latin, dar recurgând la ediția latină *Descriptio Moldaviae*, București, 1872. Indiscutabil, acest din urmă subiect a meritat atenție, dar mai nimerit ar fi fost, după noi, dacă comparația s-ar fi făcut cu textul latin și traducerea din edițiile ([KANTEMIR, Dimitrie,] *Demetrii Cantemirii Principis Moldaviae. Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae / Dimitrie Cantemir Principele Moldovei. Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Ediție critică de Dan Slușanschi, București, Ed. Institutul Cultural Român, 2006, 450 p. și [KANTEMIR, Dimitrie,] *Dimitrie Cantemir Principele Moldovei. Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*. Studiul introductiv, notă asupra ediției și note de Valentina și Andrei Eșanu. Trad. din limba latină și indici de Dan Slușanschi, București, Ed. Institutul Cultural Român, 2007, 407 p.) efectuate

de pe manuscrisele latine din 1716, 1726/1727, ambele din Arhiva Institutului de Orientalistică din Sankt Petersburg și manuscrisul latin de la mijlocul sec. al XVIII-lea din Odessa, ediții care conțin, pe lângă studii respective, notele personale ale lui D. Cantemir, precum și ale editorilor. Or, edițiile latine din 1872 și 1973, dacă e să ne limităm doar la acestea, precum am arătat într-un studiu semnat de noi și citat frecvent de Florian Dudaș în studiul analizat, s-au efectuat după două copii făcute în grabă (de unde vin numeroasele erori și omisiuni) încă în 1869 la București pe baza celor două manuscrise de la Sankt Petersburg ⁶.

În altă ordine de idei, considerăm că i-ar fi fost utilă autorului și consultarea lucrării *Neamul Cantemireștilor. Bibliografie*. Coord. acad. Andrei Eșanu, Chișinău, 2010, 388 p., care conține și un Repertoriu al operelor lui Dimitrie Cantemir în manuscrise și ediții princeps, p. 71-125.

⁶ Ibidem, p.15, nota nr. 55.

De o atenție binemeritată în studiu se bucură problema difuzării și receptării scrierii cantemiriene în întreaga Europă și în cultura românească în special, căci exemplare ale primei ediții și mai ales ale celei de-a doua (Frankfurt und Leipzig, 1771), se întâlnesc până astăzi în numeroase biblioteci din mai multe țări și colecții private europene și, în primul rând, din Germania, Austria și spațiul transilvănean al României, unde după 1699 limba germană își croiește cale în administrație și învățământ. De altfel, precum arată pe bună dreptate autorul studiului, prima ediție românească *Scrisoarea Moldovei* s-a făcut la mănăstirea Neamț în 1825, fiind tradusă din germană după ediția din 1771 de doi români transilvăneni.

Astfel, din scurtele note expuse mai sus conchidem că ediția realizată de Florian Dudaș este deosebit de valoroasă și utilă sub raport științific și de recuperare pentru cultura și știința românească a moștenirii lui Dimitrie Cantemir intrate în patrimoniul cultural comun al Europei moderne.

Tudor Zbârnea. *Detășare*, u/p, 150 × 150 cm, 2007